

Alantė Valtaité-Gagač

Kultūros paveldo departamento Kultūros paveldo tyrimų valdyba

Elnio galvos formos sietynai XVII a. Lietuvoje: kontekstas, simbolika, paplitimas

Straipsnyje supažindinama su unikaliais Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje XVII a. paplitusiais elnio galvos formos sietynais. Analizuojami jų aprašymai rašytiniuose šaltiniuose ir Lietuvoje išlikę du vieninteliai pavyzdžiai, saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje Kaune. Prieš kelis šimtus metų vertintų ir naudotų šių kūrinių reikšmė ne iki galo suvokiama, todėl straipsnyje daug dėmesio skiriama tiriamųjų objektų simbolikai ir su jais susijusiam kultūriniam kontekstui.

Reikšminiai žodžiai: ragai, kartušas, herbas, meliuzina, šv. Hubertas, šv. Eustachijus

Patyrusių drožėjų rankų sukurti, funkcionavę kaip apšvietimo priemonės, elnio galvos formos sietynai – LDK gyventojų prabangios kasdienybės ir nuoširdaus pamaldumo fragmentai. Nors šie kūriniai turi netiesioginių sąsajų su medžiokle, tačiau jie niekada nebuvo medžioklės kambario dvaro rūmuose atributas. Pamatę šiuos egzotiškus sietynus pirmiausia turėtume susimąstyti apie XVII a. žmogaus pasaulėžiūrą ir tuo metu vyravusią kultūrinę aplinką. Gyvenę sąlygiškai trumpai – tik šimtmetį, egzotiški elnio galvos formos sietynai aptinkami XVII a. bažnyčių ir dvarų dokumentuose. Tačiau visai neaišku, kodėl jie taip menkai išlikę. Iki šiol beveik visai netyrinėti, šie objektai neabejotinai verti didesnio tyrėjų dėmesio ar net platesnio mokslinio tyrimo.

Literatūra. Vienas reikšmingiausių veikalų, kuriame išsamiai analizuojami iš ragų Europoje gaminti sietynai, 2011 m. Vokietijoje išleistas „Artefaktas ir gamtos stebuklas: Ludwigo kolekcijos žvakidės-meliuzinos“¹. Knygoje aiškinamos šių įmantrių kūrinių ištakos, pateikiamas detalus išlikusių meliuzinų Europos šalyse katalogas, kuriame ir keli elnio galvos sietynų pavyzdžiai. Tyrimui taip pat labai aktuali lenko kunigo Alfonso

¹ *Artefakt und Naturwunder* (2011).

Mańkowskio 1937 m. išleista knygelė.² Bažnyčios istorikas vos 11 puslapių publikacijoje nuosekliai išvardijo 36 Lenkijos bažnyčias su elnio galvų šviestuvais ir aiškinosi šių kūrinių paplitimo priežastis. Lietuvoje, matyt, dėl itin menko išlikimo ragų sietyams iki šiol atskirų publikacijų neskirta. Prieš du dešimtmečius vienintelį tuomet žinomą išlikusį Zapyškio bažnyčios elnio galvos sietyną trumpai pristatė dailėtyrininkė Marija Matušakaitė³, apie kitus atvejus fragmentiškai užsiminė istorikė Neringa Dambrauskaitė ir menotyrininkė Dalia Ramonienė⁴. Šiek tiek plačiau ragų sietynai analizuojami vienoje šio straipsnio autorės 2013 m. publikacijų ir 2015 m. apgintoje disertacijoje⁵. Rengiant šį straipsnį papildomai peržiūrėta daug pasaulietinių interjerų inventorių ir bažnyčių vizitacijų aktų Lietuvos ir užsienio archyvuose.

Tipologija. Sietynų raidos istorijoje galima išskirti atskirą tipologinę grupę – sietynus iš ragų. Juos galima suskirstyti į tris smulkesnes grupes (1 pav.): I – sietynai, sudaryti tik iš ragų, II – sietynai iš skulptūrinės dalies su įvairių gyvūnų ragais ir III – elnio galvų su ragais sietynai. Pirmoji sietynų grupė glaudžiai siejasi su dvarų kultūra ir juose puoselėtais medžioklės trofėjų kambariais. Žinoma, kad Lietuvoje tokiu sietynu iš ragų naudojosi grafas Česlovas Zabiela Apytalaukio dvare, jį kartu su baldų komplektu įsigijo 1900-aisiais Paryžiuje vykusioje pasaulinėje baldų parodoje. Aukso medaliu parodoje apdovanotą komplektą iš Indijos ir Amerikos elnių ragų pagamino Anglijos meistrai. Iki mūsų dienų išlikęs sietynas saugomas ir eksponuojamas Kėdainių krašto muziejuje.⁶ Remiantis 1935 m. Beržėnų dvaro fotografija⁷, didikas Adolfas Čapskis taip pat rūmų valgomojo svetainę buvo papuošęs ragų šviestuvais. Jie buvo pagaminti iš medžio ir briedžio ragų, kabėjo XIX a. pastatytuose, iki mūsų dienų išlikusiuose neogotikiniuose dvaro rūmuose.

² Mańkowski (1937). Už vertingą leidinių nuoširdžiai dėkoju kolegai Gintautui Žalėnui.

³ Matušakaitė (1998), 219, 221; Matušakaitė (2007), 162–163.

⁴ Dambrauskaitė (2019), 84; Ramonienė (2014), 91–109.

⁵ Valtaitė-Gagač (2013), 144–155. Autorė apie šiuos šviestuvus užsimena ir ankstesniuose savo darbuose: Valtaitė (2009), 96–97; Valtaitė-Gagač, daktaro disertacija (2015), 31, 32, 55–58.

⁶ Apie Kėdainių krašto muziejaus ekspoziciją. Prieiga internete: <https://kedainiumuziejus.lt/apie-muzieju/istorija/>.

⁷ Beržėnų dvaro salė, Jono Dvariškio nuotr., 1935 m. Šiaulių „Aušros“ muziejus, Neg. Nr. 1764. Prieiga internete: <https://www.limis.lt/valuables/c/805391/129810927?searchId=23029108>.

1. Ragų sietynų tipai: I – ragų sietynas, apie 1800, Vusterhauzeno pilis, Vokietija,

II – elnio galvos formos sietynas, XVII a. I p. Chelmžos katedra, Lenkija,

III – sietynas iš skulptūros ir ragų, 1502, Vokietija, Švabija.

Vaizdų šaltiniai: I – <https://brandenburg.museum-digital.de/object/49384>;

II – <https://sekulada.com/fara-w-chelmnice/>; III – <https://www.rdklabor.de/wiki/Geweihleuchter>

Gerokai sudėtingesnė antros grupės sietynų, sudarytų iš skulptūrinės dalies su įvairių gyvūnų ragais, kompozicija. Europoje šių įmantrios formos šviestuvų užuomazgos siekia net XIV a. I ketvirtį. Jie buvo ypač paplitę dabartinės Vokietijos teritorijoje, taip pat jų būta Prancūzijos, Olandijos, Belgijos, Šveicarijos, Austrijos, Čekijos žemėse ir kituose kraštuose. Šiuos pakabinamus šviestuvus dažniausiai sudarė 4 svarbūs komponentai: gyvulio ragai (elnio ar egzotinių gyvūnų), skydas su herbu ar įrašu, iš medžio drožta skulptūrinė dalis ir žvakidėlės. Priklausomai nuo užsakovo pageidavimo, gaminti ragų sietynai su Švč. Mergelės Marijos, Kristaus, kai kurių šventųjų, angelų, vienuolių biustais, taip pat ir pasauliečių asmenų: hierarchų (karalių / princų), sutuoktinių (tokie sietynai kartais buvo dovanojami vestuvių proga) biustais ar mitologinių būtybių (undinių, sirenų, drakonų) skulptūromis. Labai išsamiai šie šviestuvai analizuojami knygoje „Artefaktas ir gamtos stebuklas...“⁸

Vienas šio tipo sietynas išliko Latvijoje. Tai rodo, kad kaimyninėje šalyje jų galėjo būti ir daugiau. 1596 m. Kuržemėje pagamintas sietynas seniau kabojo Gramzdos evangelikų liuteronų bažnyčioje, šiuo metu jis eksponuojamas Rundalės rumų muziejuje⁹ (2 pav.). Dar vieną šviestuvą su moters biustu galima išvysti Bauskės pilies ekspozicijoje, tačiau jis istorinių sąsajų su Latvija neturi, nes buvo įsigytas aukcione Europoje. Anot lenkų apšvietimo priemonių specialisto Jerzy W. Hołubieco, nuo XVI a. 4 deš. Vavelio pilies valgomąjį puošė sirenos formos sietynas su ragais.¹⁰ Šviestuvas neišliko, o kaip jis galėjo atrodyti, įsivaizduoti galima pažvelgus į 1513 m. Albrechto Diurerio (*Dürer*) panašaus laikotarpio sietyno piešinį (3 pav.). Lietuvoje, Trakų istorijos muziejuje, eksponuojamas Vakarų Europoje įgytas ragų sietynas su vienuolio skulptūra (4 pav.). Tikėtina, kad tai XIX a. II p. Vakarų Europos meistrų darbas. Nors šis dirbinys, kaip ir anksčiau minėtas pavyzdys Bauskės pilyje, tiesioginių sąsajų su mūsų kraštu taip pat neturi, jis – neblogo XVI–XVII a. europinio vienuolyno interjero apstatymo iliustracija.

⁸ *Artefakt und Naturwunder* (2011).

⁹ *Rundāle: Pils muzejs: Kolekcijas* (2001), 88.

¹⁰ Hołubiec (1990), 34–35.

2. Ragų sietynas (meliuzina) su moters skulptūra iš Gramzdos evangelikų liuteronų bažnyčios, 1596 m., Kuržemė. Rundalės rūmų muziejus, Latvija. Into Lūsio nuotr., 2020

Lietuvoje sietynų su šventųjų, undinių ar kitų būtybių biustais šaltiniuose neaptikta, išskyrus LDK teritorijoje (dabar Baltarusijos Respublika) buvusio Smurgainių dvaro 1601 m. dokumentuose minimą sietyną su briedžio ragais ir žalvariniu drakonu (išsamiau aptariama toliau straipsnyje). Neturime jų ir išlikusių, tačiau mūsų krašte buvo paplitę trečios grupės elnio galvos formos sietynai. Jie neabejotinai verti daugiau dėmesio, tad toliau straipsnyje ir analizuojami kaip pagrindinis tyrimo objektas.

Terminija. Vokiečių istoriografijoje aptinkamuose kelių rūšių ragų sietynų pavadinimuose nurodoma, kas vaizduojama skulptūrinėje sietyno dalyje: šviestuvai su moters biustu (pats populiariausias tipas), vokiškai vadinamas *Lüsterweibchen*, su vyro ar vienuolio biustu – vok.

3. Ragų sietyno (meliuzinos) piešinys. Albrechtas Diureris, 1513 m. Niurnbergas, Vokietija. Vienos meno istorijos muziejus. Vaizdo šaltinis: <https://commons.wikimedia.org>

4. Ragų sietynas (meliuzina) su vienuolio skulptūra. XIX a. II p., Vakarų Europa. Trakų istorijos muziejus, inv. Nr. GEK 3926968. Andriaus Valužio nuotr., 2017

Lüstermännchen, su drakonu – vok. *Drachenleuchter*, su elnio galva – vok. *Hirschkopf* ir t. t. Lenkų istoriografijoje įsitvirtinęs terminas *meliuzina*. Jį vartojo dailėtyrininkė Marija Matušakaitė¹¹, jis teikiamas ir Lietuvos mokslininkų parengtame „Dailės žodyne“¹². Sąvokos įsigalėjimą veikiauusiai nulėmė tai, kad vokiškuose pavyzdžiuose ragai iš tiesų buvo dažniausiai komponuojami su moters torsu / biustu arba meliuzinos (pranc. *mélusine* – viduramžių legendų herojė, moteris su žuvies arba žalčio uodega, kar-tais ir su sparnais) skulptūrėle. Vis dėlto Lietuvoje ir Lenkijoje ypač paplitę buvo elnio galvos formos šviestuvai. Kadangi dominuojanti skulptūrinė šių šviestuvų dalis yra elnio galva, o istoriniuose rašytiniuose šaltiniuose Lietuvoje šie šviestuvai taip ir vadinami *Lichtarz glowa jelenia* (elnio galvos šviestuvai), šiame straipsnyje ir vėlesniuose tyrimuose linkstama prie pavadinimo – *elnio galvos sietynai*.

Paplitimas pasaulietiniuose interjeruose. Remiantis rašytinių šaltinių duomenimis, elnio galvos sietynai Lietuvoje buvo paplitę tiek sakraliniuose, tiek pasaulietiniuose interjeruose. Nors pastarųjų atvejų žinoma mažiau, juos neabejotinai verta aptarti.

Vienas seniausių ragų sietyno paminėjimų mus nukelia į Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto rūmus. 1543–1548 m. dvaro sąskaitoje, Jono Hozijaus apyskaitoje minima, kad šaltkalvis Miklašas gavo 4 kapas grašių už dviejų žvakidžių iš elnio ragų pagaminimą.¹³ Tais laikais tai buvo nemenka suma, mat Trečiajame Lietuvos Statute (1588 m.) nurodyta, kad namuose augintas darbinis arklys arba kumelė kainavo 2 kapas grašių (iš viso 120 grašių). Nors šaltinyje neįvardyta, tikėtina, kad dvi žvakidės galėjo būti pakabinamos (didžiuliai šakoti elnio ragai buvo itin tinkami sietyno gamybai), su puošybine dalimi ir, kadangi padarytos už nemenką atlygį, turėjo būti tikrai puikios. Ragų žvakidės buvo savalaikės, nes 1544 m. Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui apsigyvenus Vilniuje ir orientuojantis į Vakarų Europos madas (kaip jau minėta, Vavelio

¹¹ Matušakaitė (1998), 219, 221; Matušakaitė (2007), 162–163.

¹² *Dailės žodynas* (1999), 266.

¹³ *Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos* (2012), 292–293. Už nuorodą nuoširdžiai dėkoju menotyrininkei Daliai Klajumienei.

pilies valgomąjį sirenos formos sietynas su ragais puošė nuo XVI a. 4 deš.), reprezentacines patalpas siekta apstatyti naujausia įranga.¹⁴

Kitas, tikėtina, ragų su elnio galva sietynas taip pat sietinas su Vilniumi ir didžiojo kunigaikščio dvaro aplinka. 1609 m. Mikalojaus Hlebavičiaus, Vilniaus kašteliono (1620–1632 m.), Smolensko vaivados (nuo 1611 m.), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo Tribunolo maršalkos (1600 m.), namo Vokiečių gatvėje inventoriuje rašoma, kad dideliame 8 langų kambaryje ant grandinės kabo elnio galvos žvakidė „W wielkiej izbie o 8 oknach – 31 spalerów, jelenia głowa, lichtarz na łańcuchu zawieszony, dla muzyki ganek“¹⁵. Tad ir valdančiojo elito aplinką siekta papuošti madingiausiais to meto interjero elementais.

Elnio galvos formos sietynų paplitimą pasaulietiniuose interjeruose patvirtina kitas itin išsamiai aprašytas atvejis. Tyzenhauzams priklausiusiam Rokiškio dvaro inventoriuje 1643 m. minimas sietynas, sudarytas iš medinės drožtos elnio galvos su ragais, ant kurios yra didelė žalvarinė žvakidė su šešiomis šakomis: „...na łańcuchu wisi głowa drewniana z rogami jelenia snycerska; na nej wielki lichtarz mosiądzowy mający ...sow [essow – A. V-G. past.] z lampkimi mosiądzowych sześć“¹⁶. Pagal to meto principus grafiškai madingu sietynu papuošė reprezentacinę rūmų patalpą – valgomąjį. Kiek kuklesni Upytės dvaro 1604 m. inventoriuje aprašomi elnio ragai, ant kurių būta geležimi apkalto žibinto: „Лих>тар на елених рогах железом оправ>ны одинъ“ („Sietynas ant elnio ragų geležimi aptaisytas vienas“).¹⁷ Šiame aprašyme drožta elnio galva neminima, tačiau šviestuvo forma artima XVII a. populiariems ragų sietynams.

Netgi trys ragų sietynai kabėjo Smurgainių¹⁸ (buv. LDK teritorija, dabar Baltarusija) dvaro pastatuose. Istorikės Dambrauskaitės duomenimis, „1601 m. Brastos vaivados Kristupo Zenavičiaus Smurgainių

¹⁴ 1544 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas apsigyveno Vilniuje.

¹⁵ Łopaciński (1946), 12. Už leidinį nuoširdžiai dėkoju kolegai Gintautui Žalėnui.

¹⁶ Vendragovskio perrašytas 1643 m. Rokiškio dvaro inventorius, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 5, b. 28-2334, l. 233–238v. Už dokumento nuorodą dėkoju Rokiškio krašto muziejaus Istorijos skyriaus vedėjai Onai Mackevičienei.

¹⁷ *Lietuvos inventoriai XVII a.* (1962), 12.

¹⁸ Smurgainys – miestas Baltarusijoje, nuo Lietuvos pasienio (Medininkų) į Baltarusiją nutolęs apie 50 km. 1503 m. spalio 2 d. Smurgainiai paminėti kaip privati LDK didikų Zenovičių valda. Nuo 1628 m. Radvilų valdomi Smurgainys iki 1795 m. įėjo į LDK sudėtį.

5. Ragų sietyno su drakono skulptūra piešinys. Albrechtas Diureris, 1520 m. Niurnbergas, Vokietija. Vesenbergo galerija, Konstancas, Vokietija. Vaizdo šaltinis: <https://commons.wikimedia.org>

dvaro seklyčioje kabėjo sietynas su elnio galva ir ragais, naujojo didžiojo namo valgomąjį apšvietė du viduryje kambario ant grandinės pakabinti sietynai – vienas paausutas su elnio ragais, kitas paausutas su briedžio ragais, o jo viršuje – žalvarinis drakonas¹⁹. Panašu, kad nuo dabartinės Lietuvos sienos per 50 kilometrų nutolusiame Smurgainių dvare būta gana išpūdingos apšvietimo priemonės. Tikėtina, kad žalvariniu drakonu hiperbolizuotai galėjo būti pavadintos žalvarinės šviestuvo šakos su žalčio formos galvutėmis. Apie šiuos XVII a. šviestuvus straipsnio autorės jau rašyta.²⁰ Tačiau neatmestina, kad paminėtas drakonas iš tiesų buvo realistinė pastarojo figūra. Tokio Europoje itin madingo prabangaus sietyno su drakono skulptūra pavyzdį matome Diurerio 1520 m. eskize (5 pav.). Jį 1522 m.

¹⁹ Dambrauskaitė (2019), 84. Smurgainių dvaro inventorius, 1601 m., Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 525, ap. 8, b. 1194, l. 1, 3.

²⁰ Valtaitė-Gagač, Sietynų su žalčio / gyvatės formos šakomis (2019), 134–147. Straipsnio versija anglų kalba: Valtaitė-Gagač, The Origin, Types and Functioning of Chandeliers (2019), 5–20.

6. Ragų sietynas su drakono skulptūra. Skulpt. Feitas Štosas pagal Albrechto Diurerio piešinį, 1522 m. Niurnbergas, Vokietija. Dirko Messbergerio nuotr. Nacionalinis germanų muziejus.

Vaizdo šaltinis: <https://artsandculture.google.com/>

įgyvendino garsus to meto skulptorius Feitas Štosas. Sietynas saugomas nacionaliniame muziejuje Niurnberge (6 pav.).

Išlikę pavyzdžiai. Lietuvoje šiuo metu žinomi tik du išlikę elnio galvos sietynai, abu saugomi Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Tai visiems gerai žinoma Zapyškio bažnyčios elnio galva (7 pav.) ir fragmentiškai išlikusi elnio galva (8 pav.), 1926 m. rasta M. K. Čiurlionio galerijos darbuotojų ekspedicijos metu Alsėdžiuose.

Toji galva gauta iš 1906–1928 m. Alsėdžiuose kunigavusio Edvardo Semenavičiaus.²¹ Norėtusi manyti, kad šviestuvai iš vietinės bažnyčios, tačiau jos inventoriuose ir vizitacijos aktuose elnio galvos formos sietynai nepaminėti.²² 1677 m. Alsėdžių bažnyčios inventoriuje minimos priešais altorių nuo sijų su geležinėmis grandinėmis nuleistos trys medinės lempos.

²¹ Duomenys apie eksponatą iš Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus ekspedicijos dienyno. Apie kunigą Semenavičių daugiau rašyta: Šverebas (2002), 245–249.

²² Alsėdžių bažnyčios inventoriai, 1643 m., 1650 m., 1661 m., 1677 m., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 300; *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco* (2011), 815–836; Alsėdžių bažnyčios inventorius, 1715 m., VUB RS, f. 1-F38 – Alsėdžių, l. 67.

7. Elnio galvos sietynas iš senosios Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios. XVII a. I p. Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, inv. Nr. Tt 15485. Rimantės Ropytės nuotr., 2019

Vis dėlto elnio galvos šviestuvai rašytiniuose šaltiniuose dažniausiai įvardijami kaip „elnio galvos žvakidės“, todėl sunku atsakyti, ar po „medinių lempų“ terminu galėtų slėptis elnio galvų šviestuvai. Medinė galva į Alsėdžių miestelį kaip sunykęs ir nebereikalingas dirbinys galėjo patekti ir iš kurios nors kitos Žemaitijos bažnyčios. Be to, Alsėdžiuose rasta elnio galva kadaise galėjo kabėti rezidenciniuose Žemaičių vyskupų rūmuose. Alsėdžiai buvo dvasinis ir administracinis Žemaičių vyskupystės centras, kur su trumpomis pertraukomis vyskupai rezidavo nuo XVI a. vidurio iki 1850 m.²³ Mykolo Giedraičio (1576–1609) vyskupavimo metu čia buvo įsteigta pirmoji Žemaičių vyskupijoje kunigų seminarija.²⁴ Mediniai rūmai prisiminiuose aprašomi kaip ypač prabangūs²⁵,

sudegę jie 1765 m. tuoj pat atstatyti. XVIII a. II p. dvarą sudarė 26, o XIX a. I p. 33 įvairios paskirties pastatai.²⁶ Dvaro teritorijoje per kasinėjimus rasti XVII a. (?) mediniai vandentiekio vamzdžiai, XVII a. herbiniai ir karniziniai kokliai. Galbūt puošniuose rūmuose kadaise kabėjęs šviestuvas išliko ir nebenaudojamas saugotas bažnyčios ar klebonijos užkaboriuose.

²³ Po 1886 metų gaisro rūmai nugriauti ir nebeatstatyti. XIX a. II p. vyskupo valdos Alsėdžiuose konfiskavo caro valdžia.

²⁴ Butrimas (2002), 9–24.

²⁵ „Tame palociuje buvo 80 pečių. Du žmonės kožną dieną pjaustydavę medžius, kapodavo, ir tai nepaspėdavo. Kaip gyveno vyskupas Giedraitis ir Gintyllo, tuomet iš visos vyskupystės privažiudavo ponai viešėti ir visiems vartai būdavo atidaryti, ir kiek norėjo, tiek galėjo būti tame palociuje: kiti po nedėlę, kiti ir mėnesiais viešėdavę“, iš: Butrimas (2002), 15.

²⁶ Rūmai su 18 patalpų (koplyčia, puošnus kabinetas, 2 drabužinės, salė, miegamasis, svečių ir kt. kambariai), dvi ofisinės, dvi ledainės, dvi arklidės, dvi daržinės, dvi ratinės, arklininko namas, klėtis, kalvė, bravoras, pašarinės ir tvartai ir paukštidė, skalbykla, sodininko namas, oranžerija. Būta ir žvėrinčiaus, bei tvenkinio su karosais. Butrimas (2002), 11.

8. Elnio galvos sietynas iš Alsėdžių. XVII a. I p. Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus. Tt 174.47. Audriaus Kapčiaus nuotr., 2009

Alsėdžiuose rasta iš medžio drožta elnio galva per daugiau nei tris amžius neteko ragų ir ausų, bet gerai išliko jos apvado dekoras su renesansiniais rolverkų ir apkaustų motyvais. Remiantis dekoru dirbinį galima datuoti XVII a. I puse. Skydo reverso centre galėjo būti trumpas įrašas, data arba herbas. Įdomu tai, kad muziejaus ekspedicijos dienyne ji įvardyta kaip kupranugario galva. Natūralu, kad kūriniui netekus daugelio detalių kildavo sunkumų jį identifikuoti. Tokių neatpažinimo atvejų galima išvardyti ir daugiau: Plungės bažnyčios 1675 m. dokumentuose elnio galvos sietynas apibūdintas kaip asilo galva²⁷ (matyt, taip pat jau buvo be ragų). Tryškių ir Šilalės bažnyčiose vizitatoriai aprašė briedžio galvos formos šviestu-

²⁷ *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco* (2011), 62.

vus²⁸ (su prikabintais briedžio ragais?). Rietavo bažnyčioje 1676 m. pirmą kartą paminėtas briedžio galvos sietynas²⁹, o po 21-ų metų dokumentuose jau aprašyta elnio galva³⁰. Tokia gyvūnų įvairovė ir kaita dokumentuose, be abejonės, atsirado ir todėl, kad vizitatoriai tiesiog nežinojo šių kūrinių simbolinės prasmės.

Apie kitą, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje saugomą puikiai išlikusį elnio galvos sietyną iš senosios Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios daug pasakojimų ir legendų skelbta XX a. I p. spaudoje. Vienos jų teigia, kad elnio ragai su Švč. Mergelės Marijos paveikslu potvynio atplukdyti dar prieš 1655 m. karą su Maskva. Nors bažnyčios 1677 m. vizitacijos akte jokia elnio galva neminima³¹, tačiau remiantis dirbinio ornamentika, jis bažnyčioje tikrai galėjo atsirasti panašiu metu. 1938 m. „Lietuvos aide“ rašyta, kad „ragai yra to paties briedžio, kuris daugiau kaip prieš šimtą metų atplaukė Nemunu ligi bažnyčios ir suklupo negyvas prie durų“³². Vėliau, 1958 m., Petro Kežinaičio knygoje apie Kauno apylinkes rašyta, kad, pasak padavimo, gražiai išdrožta briedžio galva per 1829 m. potvynį atplaukė į Zapyškį ant ledo lyties iš Vilniaus. Istoriniais duomenimis, tais metais potvynio tikrai būta, tačiau elnio galva Zapyškio bažnyčioje tuo metu jau kabėjo, nes 1804 metų vizitacijos akte rašoma, kad „ant geležinės grandinės priešais Šv. Jono altorių kabo elnio galva“³³. Tikėtina, kad šis puikus kūrinytis bažnyčioje jau buvo XVII a. II p., tik kažkodėl vizitatorių jos dokumentuose liko nepaminitas. Tiesa, 1811 ir 1816 metų bažnytiniuose dokumentuose sietynas ir vėl nebeminimas. Šis atvejis parodo, kad bažnyčių inventoriai ir vizitacijų aktai ne visada atspindėjo realius duomenis ir elnio galvų sietynų Lietuvos bažnyčiose galėjo būti gerokai daugiau nei užrašyta dokumentuose.

²⁸ Tryškių bažnyčios inventorius, 1677 m., publikuotas – *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco* (2011), 548; Šilalės bažnyčios inventorius, 1697 m., Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (toliau – KAKA), b. 140, l. 192.

²⁹ *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco* (2011), 83.

³⁰ Rietavo bažnyčios inventorius, 1697 m., KAKA, b. 136, l. 77v.

³¹ Zapyškio bažnyčios vizitacijos aktas, 1677 m., KAKA, b. 139, l. 563a–578v; *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco* (2011), 871–884.

³² Kas, kur, kaip ir kodėl mūsų krašte, *Lietuvos aidas*, 1938-07-15, p. 2. Prieiga internete: <http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/5228/kas-kur-kaip-ir-kodel-musu-kraste>.

³³ Zapyškio bažnyčios vizitacijos aktas, 1804 m., Lomžos vyskupijos archyvas, AR. ŁM. I.469, lapai nenumeruoti. Už duomenis nuoširdžiai dėkoju kolegei Regimantai Stankevičienei.

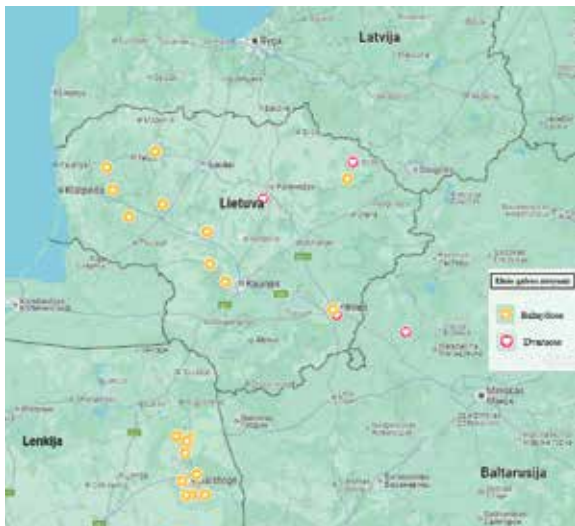
9. Elnio galvos sietynas Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčioje. Albumas „Arkadijus Presas. Zapyškio Šv. Jono bažnyčia 1924 m.“, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, apsk. Nr.: A133-PO16

Remiantis XX a. 3–4 deš. A. N. Jane-liuko fotografijomis matyti, kad sietyno kabėjimo vieta pasikeitusi: 1804 m. minima, kad galva buvo priešais altorių, o fotografijoje ji matyti greta vargonų choro (žvelgiant į ją – kairėje pusėje). Visa turima ikonografinė medžiaga patvirtina ir rašytiniuose šaltiniuose aptinkamą informaciją, kad elnio galvos sietynai buvo ne glaudžiami prie bažnyčios sienos, bet kabinami bažnyčios centrinėje ar šoninėse navose taip, kad galėtų būti apžiūrimi iš visų pusių (9 pav.). Iš 1924 m. fotografijos ir dailininko Arkadijaus Preso XX a. 3 deš. piešinio³⁴ matyti, kad elnio galva taip pat kabėjo pasvirusi kampu, tarsi žvelgtų į žemiau esantį žiūrovą. Šie šviestuvai buvo kabinami atviroje erdvėje dar ir dėl to, kad drožinėtame reverse (dirbinio nugarinėje pusėje) dažnai puikuodavosi fundatorių herbas ar įrašas. Viliamasi, kad Zapyškio bažnyčios elnio galva ateityje restauratorių bus sutvirtinta, nuimta nuo faneruotos plokštės

pagrindo ir lankytojai galės kūrinių apžiūrėti iš visų pusių kaip prieš daugiau nei 300 metų.

Paplitimas bažnyčiose. Išlikus itin mažai elnio galvos sietynų Lietuvoje, žinių apie juos ieškota rašytiniuose šaltiniuose. Peržiūrėjus šūsnį Žemaičių vyskupijos XVII a. bažnyčių inventorių ir vizitacijų aktų, rasti 8 elnio galvų sietynų aprašymai. Šių įmantrių sietynų būta Kražių, Plungės, Rietavo, Betygalos, Tryškių, Seredžiaus, Švėkšnos ir Šilalės bažnyčiose. Dabartinės Lietuvos teritorijos Vilniaus vyskupijos bažnyčių dokumentuose šiuo metu aptikti tik keli paminėjimai – Kamajų bažnyčioje ir Vilniaus

³⁴ Presas Arkadijus. Zapyškio Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios sietynas „briedžio galva“. 1923 m. E-kinas, fotografijos archyvas. Apsk. Nr. A133-PO09. Prieiga internete: <https://www.e-kinas.lt/ekinas-photos/photo/240862>.

10. Žinomi XVII a. elnio galvų sietynų paminėjimai Žemaičių ir Vilniaus vyskupijų bažnyčių bei pasaulietinių interjų (dvarų) dokumentuose.

bernardinų vienuolyne. Įdomus pasiskirstymas fiksuotas Vilniaus vyskupijos dekanatuose, kurie šiuo metu nebeprisklaido Lietuvai: dabartinės Baltarusijos teritorijos (Minsko, Naugarduko, Slanimo, Oršos, Smurgainių, Svierių, Polocko dekanatų) XVII a. bažnyčių dokumentuose užuominų apie šiuos sietynus nerasta, tačiau paminėjimų gausu dabartinės Lenkijos teritorijos buv. Vilniaus vyskupijos Balstogės dekanato (Palenkės vaivadijoje) bažnyčių inventoriuose ir vizitacijų aktuose (10 pav.). Šie duomenys leidžia manyti, kad elnio galvų sietynais ypač garsėjo Lenkija.

Funkcionavimas, dekoras. Elnio galvų sietynų paminėjimai bažnyčių inventoriuose leidžia įsiti-

kinti, kad šie taikomosios dailės kūriniai tikrai funkcionavo kaip apšvietimo priemonės. Dažniausiai jie įvardijami kaip „elnio ragai su žvakidėlėmis / su šakomis“ arba „elnio ragų žvakidė“. Lenkų k. *ess* (daugiskaita *essy*) reiškia šaką – sietyno šaką, kurios gale visada buvo žvakidėlė / taurelė žvakei. Elnio galva visuomet būdavo išdrožta iš medžio, o šaltiniuose minimos šakos su žvakidėlėmis visais atvejais – geležinės. Jų skaičius labai įvairavo: pasitaikydavo su dviem ar trimis³⁵, šešiomis, aštuoniomis³⁶, dvylika, trylika ar net keturiolika šakų / žvakidelių³⁷. Ir nors minėta Zapyškio elnio galva šiuo metu neturi primontuotų žvakidžių, gali būti, kad jų būta, mat

³⁵ 1654 m. Mogiliavo bažnyčioje minimas elnio galvos sietynas su 2, o 1654 m. Šklovo bažnyčioje – su 3 šakomis / žvakidėlėmis.

³⁶ 1633 m. Juchnovieco ir 1697 m. Kamajų bažnyčių inventoriuose elnio galvos sietynai minimi su 6 šakomis / žvakidėlėmis, o 1633 m. Bžozovos bažnyčioje – su 8 šakomis / žvakidėlėmis.

³⁷ 1633 m. Dolistovo bažnyčioje elnio galvos sietynas minimas su 12, 1691 m. Seredžiaus bažnyčioje – su 13, o 1677 m. Betygalos bažnyčioje – su 14 šakų / žvakidelių.

11. Buv. Rytų Prūsijos (dabar Lenkija) Milkeno / Milkų evangelikų bažnyčios elnio galvos sietyno vaizdas, 1936 m. Rytų Prūsijos vaizdų skaitmeninis archyvas. Vaizdo šaltinis: <https://www.bildarchiv-ostpreussen.de>

12. Elnio galvos sietynas Chelmžos Šv. Trejybės katedroje. XVII a. I p. Vaizdo šaltinis: <https://torountour.pl/5352/katedra-trojcy-sw-w-chelmzy>

galvos šonuose po mitologinių būtybių sparnais iš kiekvienos pusės matyti po apvalią skylę, į kurią galėjo būti įstatytos geležinės šakos. Tokiu būdu įmontuotas šakas galima pamatyti ant buv. Rytų Prūsijos Milkeno / Milkų evangelikų bažnyčios elnio galvos sietyno³⁸ (11 pav.).

Gilinantį į šių šviestuvų apipavidalinimą, dekorą, verta aptarti kelis išskirtinius sietynų aprašymus. Daugumos Balstogės dekanato bažnyčių dokumentuose rastų sietynų aprašymai trumpi ir šykštūs detalių, bet štai viename jų, Gožovo bažnyčios elnio galvos aprašyme, pateikiama daugiau duomenų apie puošybos elementus: „Kabanti žvakidė arba medinė, Septyniomis Advento rožėmis nudažyta elnio galvos žvakidė.“³⁹ Verta nurodyti, kad lenkiškai advento rože (*Róża adwentowa*) vadinamas vienas ankstyviausių, ypač šalčiams atsparių, kartais net šv. Kalėdų laikotarpiu žydinčių

³⁸ Buv. Rytų Prūsijos (dabar Lenkijos, Milki) Milkeno / Milkų evangelikų bažnyčios elnio galvos sietyno vaizdas, 1936 m. Rytų Prūsijos vaizdų skaitmeninis archyvas: https://www.bildarchiv-ostpreussen.de/cgi-bin/bildarchiv/suche/show_foto.cgi?lang=lietuviu&id=81689&size=1024x768&session=1685354628410. Už nuorodą į fotografiją dėkoju menotyrininkei Auksei Kaladžinskaitei.

³⁹ Gožovo bažnyčios vizitacijos aktas, 1653 m., VUB RS, f. 57, b. 53-42, l. 514–521 (l. 516).

augalų – eleboras / čėras. Europoje gyvuoja tradicija prieš Kalėdas jo žydinčių šakelių parsinešti namo, todėl jis ir vadinamas „Advento rože“ arba „Kristaus rože“.

Pasitaikydavo sietynų su įrašais ir herbais. 1677 m. Betygaloje elnio galvos su ragais šviestuve, greičiausiai nugarinės pusės skyde, buvo įrašas lotynų kalba *Fructus charitatis salus* („Meilės vaisius – išganymas“).⁴⁰ Sprendžiant iš šūkio, sietynas galėjo priklausyti bažnyčioje veikusiai Šv. Onos brolijai. 1697 m. Kamajų bažnyčios inventoriuje elnio galva aprašyta kaip turinti prikal tą herbą (nenurodyta kieno).⁴¹ Tikėtina, kad tai galėjo būti geradarių giminės herbas, nes tokių elnio galvos sietynų su giminių herbais išliko ir Lenkijoje.

Verta paminėti Rietavo bažnyčios elnio galvos sietyną. 1697 ir 1705 m. inventoriuose⁴² rašoma, kad elnio galva yra su dviem angelais, kurie laiko Jėzaus vardą (tikėtina, lotyniškąją abreviatūrą „IHS“). Šio šviestuvo kompozicija galėjo būti panaši į Zapyškio bažnyčios elnio galvą su dviem ją laikančiomis mitologinėmis būtybėmis.

1691 m. Seredžiaus bažnyčios elnio galvos sietynas minimas su dažniau pasitaikančiu elementu – Krucifiksu tarp ragų.⁴³ Elnio galvos su kryžiumi tarp ragų būta ir Vilniaus Bernardinų bažnyčios refektoriume.⁴⁴ Tokios kompozicijos sietynai žinomi ir Lenkijoje: Chelmžos Švč. Trejybės katedroje (12 pav.) ir Brodnicos Šv. Kotrynos Aleksandrietės bažnyčioje⁴⁵.

Elnio galvos sietyno struktūra ir simbolika. Kad geriau būtų galima suprasti šių archajiškų sietynų atsiradimo, paplitimo priežastis ir simboliką, būtina atkreipti dėmesį į visą jo struktūrą. Svarbu ne tik juose esanti elnio galva, bet ir visi kiti šių pakabinamų šviestuvų komponentai, kurių, kaip jau užsiminta, yra keturi: 1 – ragai (elnio), 2 – skulptūrinė dalis

⁴⁰ *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco* (2011), 300.

⁴¹ Kamajų bažnyčios inventorių, 1697 m., LVIA, f. 669, ap. 2, b. 325, l. 119–120.

⁴² *Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco* (2011), 83.

⁴³ Seredžiaus bažnyčios vizitacijos aktas, 1691 m., KAKA, b. 136, l. 93–100v.

⁴⁴ Vilniaus bernardinų vienuolyno kronika. 1469–1775 m. VDKM, S 11105, l. 222. Už pagalbą verčiant sietyno aprašymą nuoširdžiai dėkoju kolegėms Lijai Birškytei-Klimienei ir Vaidai Kamuntavičienei.

⁴⁵ Edyta Starczewska, „Brodnicka fara odzyskała cenny skarb po 50 latach. To meluzyna“, 2022-07-13, Telewizja Polska S. A.: <https://bydgoszcz.tvp.pl/61234202/meluzyna-odnaleziona-w-brodniczy>. Už nuorodą dėkoju menotyrininkei Auksei Kaladžinskaitei.

13. Šventosios Romos imperijos valstybės. Medžio raižinys iš Hartmanno Schedelio *Pasauly kronikos*, 1493 m. Vaizdo šaltinis: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/>

su tapytais ar drožtais dekoro elementais (drožinėta elnio galva), 3 – skydas su herbu ar įrašu, 4 – žvakidėlės su žvakėmis.

Nuo neatmenamų laikų medžioklės trofėjus buvo laikomas pergalės prieš įveiktą žvėrį ženklu. Manoma, kad raguose buvo įkūnyta gyvūno jėga ir gyvybingumas. Net ir atskirtuose nuo kūno juose ši galia išlikdavo, todėl turėdamas ragus žmogus tarsi perimdavo gyvūno stiprybę, tarsi sutapdavo su juo ir įgydavo veiksmingą apsaugos nuo demoniško poveikio priemonę. Svarbu prisiminti, kad, kaip ir Europoje, LDK teisės aktuose medžioklė buvo traktuojama kaip feodalų ir didžiojo kunigaikščio išimtinė teisė, todėl ragai dar turėjo ypatingą reikšmę kaip valdovo medžioklės trofėjus.

Svarbus ragų sietyno atributas – skydas su herbu, emblema ar įrašu. Jis buvo tvirtinamas elnio galvos reverse arba averse, pavyzdžiui, drožinėto apvado apačioje, elniui po kaklu. Kiekvieną kilmingąjį nuo pat lopšio iki karsto lydėdavo jo giminės skiriamasis ženklas – herbas, kurį iš tėvų paveldėdavo palikuonys. Viešojoje erdvėje (pilies ir rūmų menėje ar bažnyčioje) pakabintas sietynas su herbu garsino ir reprezentavo giminę. Ne

14. Conrado Grünenbergo, riterio ir Konstanco piliečio, herbynas, 1483 m. Vokietija.
Vaizdo šaltinis: Bavarijos valstybinė biblioteka, <https://daten.digitale-sammlungen.de/>

visi, bet daug šios rūšies sietynų turėjo pritvirtintus geradarių herbus. Taip pat žinomi elnio ragų sietynai su krikščioniškomis emblemomis – *Agnus Dei* drožinėtu atvaizdu arba Kristaus monograma. Sklaidant aptariamojo laiko Europos herbų žinytus, matyti, kad dažnai skydus su herbais laiko „skydininkai“ – viso ūgio antropomorfinės ar zoomorfinės būtybės arba tik jų biustai. Figūrinė herbų vaizdavimo tradicija gerai atsispindi Šventosios Romos imperijos valstybių herbyne (13 pav.) ar, pavyzdžiui, garsiaame Conrado Grünenbergo, burmistro ir riterio, patricijų dinastijos palikuonio iš Konstanco, herbyne. Pastarasis buvo sukurtas 1483 m. ir jame pavaizduoti Vokietijos baronų, kunigaikščių, arkivyskupų, laisvųjų miestų ir miestelių bei riterių ordinų herbai, taip pat Europos karalysčių karališkieji herbai⁴⁶

⁴⁶ Conrado Grünenbergo herbynas, 1483 m. Vokietija. Bavarijos valstybinė biblioteka, <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00035320&pimage=00001&v=100&nav=&cl=de>.

(14 pav.). Kaip teigia tyrėja Dagmar Preising knygoje „Artefaktas ir gamtos stebuklas“, ragų sietynuose iš medžio drožta skulptūra ir herbas – neatsiejami, jie yra heraldinės sistemos dalis.⁴⁷ Lietuvos atveju, kur buvo paplitę vien elnio galvų sietynai, tik menka dalimi galima teigti, kad skulptūrinė analizuojamų sietynų dalis (elnio galva su ragais) buvo tarsi herbynuose atvaizduoti skydininkai. Drožta elnio galva teikė daug svarbesnę simbolinę žinią, todėl prilyginti ją tik skydininkui (juolab kai herbai ar emblemos pasitaikydavo net ne visais atvejais) būtų neteisinga. Svarbu išsamiai apžvelgti elnio simbolinę reikšmę šiuose ypatinguose kūriniuose.

Daugelyje kultūrų dėl panašių į medį ir periodiškai keičiamų ragų elnias buvo laikomas atsinaujinančios gyvybės simboliu. Nešdamas naujai gimusių saulę raguose jis buvo naujo laiko ciklo ir atgimimo ženklas. Antikos laikais elnias buvo laikomas gyvačių priešu ir naikintoju.⁴⁸ II a. „Physiologus“ traktate apie gyvūnus, akmenis ir augalus elnias yra Kristaus, nugalėjusio didžiąją gyvatę – velnią, simbolis. Toks jo vaizdavimas matyti ne tik XII a. rankraščiuose (15 pav.), bet ir XV–XVII a. bronzos dirbiniuose. Elnių motyvais dekoruotas išliko Vilniaus arkikatedroje ilgą laiką kabėjęs bronzinis sietynas su renesansinio kario skulptūrele⁴⁹ (16 pav.).

Remiantis 42 psalme, krikščionybėje elnias taip pat yra Dievo ištroškusio žmogaus įvaizdis. Elnias prie gyvybės šaltinio įkūnija sielą, kuri geria iš gyvybės šaltinio ir įžengia į išganymą.⁵⁰ Elnių motyvai kartais aptinkami bažnytinėje daileje, liturginių reikmenų puošyboje: Molėtų bažnyčios XVIII a. II p. arnoto audinys su elnio, geriančio iš upelio, motyvu – 42-os

15. Miniatiūra, vaizduojanti elnią.
Rutland Psalter psalmių rankraštis, 1260 m.
Britų biblioteka (MS 62925, f 87r).
Vaizdo šaltinis: www.pinterest.com

⁴⁷ *Artefakt und Naturwunder* (2011), 63.

⁴⁸ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas* (1997), 71.

⁴⁹ Plačiau apie sietyną www.sietynupaveldas.lt.

⁵⁰ 42 psalmės 2 eilutėje rašoma: „Kaip elnė ilgisi tekančio vandens, taip aš ilgiuosi tavęs, o Dieve.“

psalmės paralelė. To paties laikotarpio arnotas, puoštas siuvinėtais elniais, išliko ir Vilniaus arkikatedroje.⁵¹ Įdomu ir tai, kad Vilniaus Šv. Pranciškaus Asyžiečio (Bernardinų) bažnyčioje sieninės tapybos restauravimo metu pilorių viršutinėje dalyje buvo atidengti tapyti elnio ragų motyvai (17 pav.). Jie tarsi laiko gėlių žiedais išmargintą bažnyčios skliautą.

16. Sietynas ir jo šakos dekoras – elnis, XVI a. pab.–XVII a. Vilniaus arkivyskupija. Mindaugo Kaminsko nuotr., 2017

Elnias labai glaudžiai siejamas su dviejų šventųjų – Eustachijaus ir Huberto – legendinėmis biografijomis. Ikonografijoje dėl siužeto panašumo jie dažnai painiojami. Šv. Eustachijaus legendoje aprašoma, kaip buvęs romėnų kariuomenės vadas Placidus (?–118) atsivertė į krikščionybę, Didįjį

⁵¹ *Pro Rytų vartus* (2022), 28, 92.

17. Vilniaus Šv. Pranciškaus Asyžiečio (Bernardinų) bažnyčios dešinės navos sieninės tapybos fragmentas.

Alantės Valtaitės-Gagač nuotr., 2023

18. Miniatiūra „Šv. Eustachijaus vizija“

iš: „*Speculum historiale*“, Vincent de Beauvais, Paryžius, 1335 m. Nacionalinė Prancūzijos biblioteka.

Vaizdo šaltinis: www.pinterest.com

penktadienį balto elnio, kurį jis persekiojo, raguose pamatęs spindintį kryžių. Iki tol žinomas kaip Placidus, jis buvo pakrikštytas Eustachijaus vardu. Eustachijus ir jo šeima, atsisakę garbinti pagonių stabus, patyrė baisius kančias. Nuo XII a. jo gerbimas paplito visoje Europoje, o XV a. šis šventasis buvo vienas iš 14-os nepaprastųjų pagalbininkų ir išpopuliarėjo kaip medžiotojų, šunų ir arklių globėjas (18 pav.). Kitas šventasis, kurio kultas taip pat glaudžiai siejasi su elnio – Išganytojo įvaizdžiu, yra šv. Hubertas, gyvenęs VII–XVIII a. Pasakojama, kad jaunystėje jis buvo malonumų ir pramogų, ypač medžioklės, mėgėjas. Jo žmona mirė gimdydama, todėl iš sielvarto Hubertas pasitraukė į Ardėnų miškus ir užsiėmė medžiokle. Anot legendos, panašiai kaip ir šv. Eustachijus, Didžiojo penktadienio rytą Hubertas pamatė elnią su Krucifiksu tarp ragų ir išgirdo balsą, raginantį atsisigręžti į Viešpatį ir gyventi šventai. Hubertas, studijavęs teologiją, tapo kunigu, o vėliau Lježo vyskupu. Ikonografijoje jis vaizduojamas taip pat medžioklės scenoje, tačiau atskirti nuo šv. Eustachijaus jį padeda vyskupo apdaras (19 pav.). Minėti šventieji buvo ypač populiariūs Europoje XV a., tačiau verta paminėti ir dar vieną šių šviestuvų populiarumui galbūt įtaką

19. Raižinys „Šv. Huberto vizija“. Balthasar Moncornet, Prancūzija. 1600–1668 m.
Vašingtono nacionalinė dailės galerija. Vaizdo šaltinis: <https://commons.wikimedia.org>

dariusį Europos literatūroje ir vaizduojamoje dailėje aptinkamą „Dieviškosios medžioklės“ siužetą.

1650 m. buvo išspausdinta benediktinų ordino vienuolio ir kartu aukštas bažnytines pareigas ėjusio Benedicto van Haefteno (Benedictus Haeftenus, 1588–1648) knyga „Šventoji Medžioklė, arba apie Dievo ieškojimo meną“ (*Venatio Sacra, sive de arte quarendi Deum*) (20 pav.). Kaip teigia menotyrinė Jolita Liškevičienė, šios knygos autorius buvo įtakingas XVII a. religinių meditacinių traktatų kūrėjas, o jo kūriniai, išleisti kartu su vario raižiniais, ne tik formavo benediktinų vienuolių dvasingumą, bet ir turėjo didžiulį poveikį dailei.⁵² Panašu, kad „Dieviškosios medžioklės“ knyga darė įtaką ir Skurbutėnų koplyčios (Vilniaus r.) paveikslų atsiradimui. XVII a. II p. nutapyto paveikslų centrinė figūra – bėgantis

⁵² Liškevičienė (2021), 40.

20. Benedictus Haftenus, *Sacra Venatio, sive de arte quarendi Deum*, 1650, frontispis. Vaizdo šaltinis: www.europeana.eu

elnias su auksiniu kryžiumi yra Kristaus paralelė (21 pav.). Tiesa, sakralios meilės temą savo kūryboje plėtojo ir vienas žymiausių lotyniškai rašiusių XVII a. Europos poetų, Lietuvos jėzuitų auklėtinis Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Būtent jo 30 epigramos eilutės⁵³ randame ant Skurbutėnų koplyčios paveikslo. Įdomu tai, kad poetas 1617–1619 m. dėstė Kražių

21. Paveikslas „Dieviškoji medžioklė“ iš Skurbutėnų koplyčios (Vilniaus r.), XVII a. II p. © Vilniaus arkivyskupijos Bažnytinio paveldo muziejaus fotoarchyvas

kolegijoje ir kaip tik ten pradėjo eiliuoti. Kražių bažnyčią tuo metu jau galėjo puošti ir 1621 m. vizitacijoje minimi elnio galvų sietynai⁵⁴, galbūt savitai poetui tapę įvėpimo šaltiniu.

⁵³ 30-oji Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus epigrama „Meilės ir Jėzaus medžioklė“: „Meile, pakilki, paleisk strėles, pasiruošusias skristi: / Dieve, tu man taikiny; Dieve, aš tau taikiny. / Kristau, tu širdį atverk strėlėms, kurios gali sukrūvinti, / Kad mano ietims grobiu sužeistu taptumei tu. / Kristau, atversiu strėlėms, kurioms gali sukrūvinti, širdį, / Kad tavo ietims grobiu sužeistu tapčiau ir aš. / Kristau, patinka tau būt medžiojamam, man gi – medžioti; / Kaip tau patinka medžiot, man – būt pagautai saldu“, iš: Sarbievijus (1995), 523.

⁵⁴ *Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai* (2011), 28.

Aiškinantis elnio galvų sietyną paplitimą ir simboliką Lenkijoje svarbu paminėti lenkišką 1937 m. išleistą kunigo Alfonso Mańkowskio knygelę. Remdamasis ankstesnių istorikų surinktais duomenimis, autorius jų paplitimą tiesiogiai sieja su Kryžiuočių ordino atnešta pamaldumo šv. Hubertui tradicija. Istorikas cituoja vokiečių ordino metraštininko Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kroniką“, kurioje rašoma, kad Karaliaučiaus pilyje šv. Huberto relikvijos stebuklingai pagydžiusios nuo įvairių negalavimų ir pasiutligės. Žinoma, kad šio šventojo relikvijos buvo Karaliaučiaus komtūrijos žinioje (1580 m. pilies inventoriuje dar nurodyti du šv. Huberto paveikslai). Taip pat XIV a. viduryje teutonų žemėse valdant didžiajam magistrui Vinrichui Kniprodei buvo įvesta Šv. Huberto šventė. Apskritai Lenkijoje, netoli Torunės, būta dviejų šio šventojo gerbimo židinių: Bolešyne ir Papovo miestelyje, kur nuo 1280 m. buvo kryžiuočių pilis su Šv. Huberto koplyčia ir Šv. Huberto brolija. Anot Mańkowskio, žlugus Kryžiuočių ordinui, Šv. Huberto koplyčios pilyse buvo apleistos ir ilgainiui sunyko, o šio šventojo garbinimas persikėlė į parapines bažnyčias. Tai liudija ir šiandien netoliese esančioje Chelmžos Švč. Trejybės katedroje XVII a. datuojamas Šv. Huberto altorius, greta kurio kabo ir elnio galvos formos sietynas. Mańkowski atmeta 41 psalmės, išreiškiančios Viešpaties šventyklos ilgesį, įtaką minėtiems šviestuvams, laikydamas ją ne tokia svarbia, o elnio galvų sietyną paplitimą tiesiogiai sieja su šv. Huberto kultu.

Aiškinantis elnio galvos sietyną paplitimą Lietuvos teritorijoje, svarbu paminėti, kad bažnytiniuose dokumentuose, kuriuose aptinkami šios rūšies sietyną aprašymai, kol kas šventųjų Huberto ar Eustachijaus atvaizdų ar juolab jiems skirtų altorių paminėjimų rasti nepavyko, todėl šių unikalių sietyną paplitimas su konkrečiais minėtais šventaisiais Lietuvoje šiame tyrimo etape nesiejamas. Dar daugiau, Vilniaus bernardinų vienuolyno refektoriume kabėjusio elnio galvos sietyno aprašyme tik užsimenama (apie 1765 m.), kad „galvos ir jų kabinimo refektoriumuose paprotys nežinia kokių motyvu buvo įvestas ir visuose konventuose paplitęs, šiuo metu panaikintas“⁵⁵.

⁵⁵ Vilniaus bernardinų vienuolyno kronika. 1469–1775 m. VDKM, S 11105, l. 222. Už pagalbą verčiant sietyno aprašymą nuoširdžiai dėkoju kolegėms Lijanai Birškytei-Klimienei ir Vaidai Kamuntavičienei.

Išvados. Nors Lietuvoje išliko tik du elnio galvos formos sietynai, rašytinių šaltinių duomenimis, jų būta gerokai daugiau. Paminėjimai tik XVII a. ir XVIII a. pr. rašytiniuose šaltiniuose liudija gana trumpą jų gyvavimo laikotarpį. Neabejotinai šie unikalių formos sietynai yra bendraeuropinio XVII a. paplitusio reiškinių, ypač stipriai pasireiškusio dabartinės Lenkijos ir Lietuvos žemėse, dalis.

Elnio galvų sietynų simbolika glaudžiai susijusi su Šventuoju Raštu ir paralelėmis tarp elnio ir Kristaus. Visgi šių sietynų paplitimą Lietuvoje glaudžiai sieti vien su Huberto ar Eustachijaus gerbimu būtų klaidinga. Minėtų šventųjų ypatingas gerbimas teutonų žemėse galėjo duoti pradžią reiškiniui, tačiau paplitę tiek pasaulietiniuose, tiek sakraliniuose interjeruose Lietuvoje jie turėtų būti siejami su to meto platesnėmis kultūrinėmis ir heraldinėmis tradicijomis.

Publikuoti šaltiniai

Lietuvos aidas, 1938-07-05. Prieiga internete: <http://tarpukaris.autc.lt/lt/paieska/bibliografija/5228/kas-kur-kaip-ir-kodel-musu-kraste>.

Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto dvaro sąskaitos (1543–1548): 1543 VI 21–1544 XI 15, kn. 2, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2012.

Lietuvos inventoriai XVII a., sud. Konstantinas Jablonskis ir Mečislovas Jučas, Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.

Łopaciński Euzebiusz, *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV–XIX w.)*, *Materiały do Dziejów Dztuki i Dultury* Nr. 5, Warszawa: Wydawnictwo Państwowego Instytutu Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków, 1946.

Mańkowski Alfons, *Symbolika jelenich rogów*, Pelplin: Nakładem Kurii Biskupiej, 1937.

Rundāle: Pils muzejs: Kolekcijas, sud. Imants Lancmanis, Rīga: Jumava, 2001.

Sarbievijus Motiejus Kazimieras, *Lemties žaidimai = Ludi Fortunae*: poezijos rinktinė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.

Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.), parengė Liudas Jovaiša, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2011.

Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco 1675–1677 m. sudaryti vizitacijų aktai, parengė Min-daugas Paknys, Vilnius: 2011.

Literatūra

- Artefakt und Naturwunder: Das Leuchterweibchen der Sammlung Ludwig*, Germany: Kerber Christof Verlag, 2011.
- Butrimas Adomas, Žemaičių vyskupų rezidencinis Alsėdžių dvaras, rūmai ir jų herbiniai kokliai, *Alsėdžiai*, sud. Liepa Griciūtė, Adomas Butrimas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.
- Dailės žodynas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999.
- Dambrauskaitė Neringa, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų namai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- Holubiec W. Jerzy, *Polskie lampy i świeczniki*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, 1990.
- Kriksčioniškiosios ikonografijos žodynas*, sud. Dalia Ramonienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.
- Liškevičienė Jolita, Skurbutėnų koplyčios paveikslas „Dieviškoji medžioklė“: poezijos įtaka dailės kūrinių meninei raiškai, *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 52: *Senoji poezija: formos, sankirtos, paraštės*, sud. Ona Dilytė-Čiurinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2021.
- Matušakaitė Marija, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Matušakaitė Marija, *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*, Vilnius: Aidai, 2007.
- Pro Rytų vartus. Orientas Lietuvos liturginėje tekstilėje*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2022.
- Ramonienė Dalia, Vidutinės bajorijos reprezentacinių interjerų įrangos ir apipavidalinimo tendencijos XVIII amžiuje, *Pasaulietiniai interjerai: idėja, dekoras, dizainas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.
- Švėrebas Povilas, Kunigas Edvardas Semenavičius, *Alsėdžiai*, sud. Liepa Griciūtė, *Žemaičių praeitis* 10, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.
- Valtaitė Alantė, Sietynai Europoje ir XVII–XX a. pirmosios pusės sietynų paveldas Lietuvoje, *Kultūros paminklai*, Nr. 14, Vilnius: Savastis, 2009, p. 96–97.
- Valtaitė-Gagač Alantė, Lietuvos sietynai XVII a. dokumentuose, *Kultūros paminklai*, Nr. 17, Vilnius: Savastis, 2013, p. 144–155.
- Valtaitė-Gagač Alantė, Sietynų su žalčio / gyvatės formos šakomis ištakos, raida ir funkcionavimas: nuo Nyderlandų iki Lietuvos, *Kultūros paminklai*, Nr. 23, Vilnius: Savastis, 2019, p. 134–147.
- Valtaitė-Gagač Alantė, The Origin, Types and Functioning of Chandeliers with Serpent Arms: from Netherlands to Lithuania, *Art History & Criticism*, No 15, Kaunas: Vytautas Magnus University, 2019, p. 5–20.
- Valtaitė-Gagač Alantė, *XVII a. – XX a. 4 dešimtmečio sietynų paveldas Lietuvoje*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015.

Alantė Valtaitė-Gagač

Deer-head Chandeliers in Lithuania in the Seventeenth Century: Context, Symbolism and Prevalence

Summary

The article introduces the unique deer-head-shaped chandeliers common in the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland in the seventeenth century. Art historians have hardly studied these exotic works of applied art. Therefore, they deserve more attention.

Chandeliers made from antlers fall into three distinct types: solely antler-based, those with sculptural parts and animal antlers, and deer-head with antlers. The first type was popular in manor houses across Europe, including examples found in estates like the Apytalaukis and Beržėnai manors in Lithuania in the nineteenth century. The second type, combining sculptural elements and various animal antlers, originated in Europe in the fourteenth century and was prevalent in Germany, France, the Netherlands and neighbouring countries. Deer-head chandeliers were especially common in the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland in the seventeenth century.

Currently, only two deer-head chandeliers are known to survive in Lithuania. One chandelier originated from the Zapyškis church, and another, a fragmentary head found in Alsėdžiai, was dated to the early seventeenth century. The origin of the second chandelier is unknown. Probably, it adorned a local church or a bishop's residence. Both wares are housed in the National M. K. Čiurlionis Art Museum.

Although only two deer-head chandeliers have survived, written sources indicate that they were common in Lithuanian sacred and secular interiors. Deer-head chandeliers were, in all cases, made of wood, whereas the branches with candlesticks on the horns were made of iron. Their number varied greatly: two or three, six, eight, twelve or even fourteen branches/candlesticks.

Tracing the origins of these chandeliers, it is important to mention that hunting was treated as the exclusive right of the feudal lords and the Grand Duke in the legal acts of the Grand Duchy of Lithuania. Therefore, the horns were of special significance as the ruler's hunting trophy. According to written sources, a shield with an inscription or the coat of arms of the benefactors was sometimes attached to the head of the deer.

According to Psalm 42, the deer is also an image of a man thirsty for God in Christianity. Moreover, the deer is very closely associated with the legendary biographies of St Eustachius and St Hubert. The tradition of devotion to St Hubert was brought to Poland by the Teutonic Order. There were several places of veneration

for this saint near Toruń, so the appearance of deer-head chandeliers in Poland may be related to the devotion to St Hubert.

When explaining the distribution of deer-head chandeliers in Lithuania, it is important to mention that no images or altars dedicated to St Hubert or St Eustachius could be found in the ecclesiastical documents of Lithuanian churches. Therefore, deer-head chandeliers in Lithuania should be associated with the broader Christian cultural and heraldic traditions of the time.

Keywords: horns, cartouche, coat of arms, Melusine, St Hubert, St Eustachius